

fetü' c'ulûmi'l-hadîs), *Fezâ' ilü's-şahâbe, Menâkıbü'l-İmâm Ahmed, Şerhu'l-esmâ' il-hüsnâ, Kitâbü'r-Rû'ye, Câmi' u ebvâbi kırâ' atil- Qur'ân, Kitâbü'l-Esrâ, Yenâbi' u'l-uşûl (el-Yenâbi' fi'l-uşûl), el-Muhtâf (el-Muhtâf yete'alleku bi-'ilmil-hadîs).*

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *Beyânü hata'i men ahta'e 'ale's-Şâfi'i* (nşr. Şerif Nâyif), Beyrut 1402/1983, nâşirin mukaddimesi, s. 15-52; a.mlf., *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'ti Kal'acî), Beyrut 1405/1985, nâşirin mukaddimesi, s. 92-119; a.mlf., *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîlir-reşâd* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1405/1985, nâşirin girişi; *el-Hâfiz el-Beyhakî fi sûtür*, s. 7-13; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 381; İbn Asâkir, *Tebyinü kezîbi'l-müfterî*, s. 265-267; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 242; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 75-76; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVIII, 163-170; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 1132-1135; Sübkî, *Tabakât*, IV, 8-16; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 198-200; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, V, 77-78; *Keşfü'z-zunûn*, I, 9, 53, 261, 400, 574, 721, 760; II, 1007, 1047, 1391, 1393, 1455, 1581-1582, 1621, 1726, 1739, 1836, 1957, 2051; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-muḥaddîsin*, s. 101-104; Serkis, *Mu'cem*, I, 620-621; Brockelmann, *GAL*, I, 446-447; *Suppl.*, I, 618-619; a.mlf., *GAL (Ar.)*, VI, 231; a.mlf., "Beyhakî", *İA*, II, 582; a.mlf., "el-Beyhakî", *DMİ*, IV, 429-430; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteḫrafe*, s. 33-34; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, II/2, s. 513-523; M. Şerefeddin, "Selçuklular Devrinde Mezâhib", *TM*, I (1925), s. 104-105; J. Robson, "al-Bayhakî", *EJ²* (Fr.), I, 1164; a.mlf. — İdâre, "el-Beyhakî", *UDMİ*, V, 317-318.

M. YAŞAR KANDEMİR

Akaide Dair Görüşleri. Beyhakî itikadî konularla yakından ilgilenmiş, özellikle akaide dair hadisleri ihtiva eden ve bunlara yorumlar getiren kitaplar yazmış Sünnî bir âlimdir. *el-İ'tikâd ve Şu'abü'l-İmân* gibi akaidin bütün meselelerini konu edinen eserlerinin yanında *el-Esmâ' ve's-şifât, Kitâbü'l-Ḳazâ' ve'l-ḳader, el-Ba'c' ve'n-nüşûr, Delâ'ilü'n-nübüvve* gibi bir veya birkaç konuyu incelediği eserleri de vardır. Devrinin ünlü kelâmcılarından biri olan İbn Fûrek'in derslerine devam ederek diğer ilimlerin yanı sıra akaid alanında da kendisini yetiştirmiştir. Beyhakî itikadî meseleleri bir taraftan nakillerle delillendirirken diğer taraftan aklî istidlâllere de başvurmuş ve böylece Selefî-Eş'arî bir çizgi takip etmiştir. O bu metodun Şîa, Mu'tezile ve Müşebbihe gruplarının etkilerini asgariye indireceğini düşünmüştür. Beyhakî'nin başlıca akaid konularına dair görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. **İlahiyât.** Peygamberlerin ortaya koyduğu naklî deliller yanında âlemin hâdis ve mükemmel bir düzene sahip olması, varlıklarda birbirine zıt unsurların uyum içinde bir arada bulunması, ayrıca peygamberlerin gösterdikleri mucizeler Allah'ın varlığına ilişkin delillerdir (*el-İ'tikâd*, s. 12-13, 15).

Allah Teâlâ'ya muhtelif naslarda hay, alîm, kadîr, mürîd, mütekellim, semî, basîr, hâlik, râzık gibi isimlerin nisbet edilmesi zâtıyla birlikte sıfatlarının da bulunduğunu gösterir. Eğer sıfatları bulunmasaydı sadece zâtının mevcudiyetini ifade eden kadîm, evvel, âhir, hak gibi isimlerinin bulunması gerekirdi. Halbuki bunlardan başka kudret sıfatını anlatan kadîr, kâhîr, muktedir; ilim sıfatına işaret eden alîm, habîr, hakîm, hâfiz, muhsî; fiilî sıfatlarını haber veren hâlik, râzık, bedî, bâri, muhyî, mümît ve yaratıklara benzemediğini bildiren ahad, müteâlî, azîz, me'cîd, karîb, muhtî gibi isimleri de vardır. Ayrıca naslarda ilim, kudret ve irade müstakil birer sıfat olarak da zâtına nisbet edilmektedir. Zâtî ve fiilî kısımlarına ayrılan ilâhî sıfatların ilk grubuna girenler kadîm, ikinci grubunda yer alanlar ise hâdistir. İlahî sıfatlardan hayat, ilim, irade, kudret, kelâm gibi zâtî sıfatlarla yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme gibi fiilî sıfatları aklen ispat etmek mümkün olmakla birlikte bir kısım zâtî ve fiilî sıfatlar vardır ki bunlar sadece nakil yoluyla bilinir. Meselâ yed, vech, ayn zâtî-haberî sıfatlardan olup keyfiyetlerinin bilinmesi imkânsızdır. Fakat akıl onların yaratıklar hakkında kullandıkları anlamlarda Allah'a atfedilemeyeceğine de hükmeder. Tevâtür derecesindeki naslarla sabit olmayıp sadece âhad haberlerle rivayet edilen kef, yemîn, sûret, esâbî gibi zâtî-haberî sıfatlarla ityân, me'cî gibi sübûtu keşsin bulunan fiilî-haberî sıfatların te'vil edilmesi gerekir. Allah zâtıyla yaratıkların içinde mevcut olmamakla ve bir mekânda bulunmamakla birlikte belli niteliklere sahip maddî bir nesne olan arşa istivâ (ulûv) etmiştir. Fakat bu istivânın gerçek mânasını Allah'a havale etmelidir. Allah'a nisbet edilen isimler (esmâ-i hüsnâ) nasların belirlemesiyle sabittir, ancak âlimlerin ittifakla lâyük gördüğü isimlerin de O'na atfedilmesi mümkündür. Beyhakî, Kur'an'da bazı sûrelerin baş taraflarında yer alan "hurûf-ı muḳattaa"nın ilâhî isimlerin remizleri olduğunu öne sürmüştür.

Kadere inanmak esasen Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarına iman etmenin bir gereğidir. Zira naslarda Allah'ın her şeyi önceden bildiği, mülkünde mutlak tasarruf sahibi olduğu ve kulların fiilleri dahil olmak üzere her şeyi kendi hür iradesiyle yarattığı belirtilmektedir. Allah kullarından dilediğini dalâlete, dilediğini hidayete sevkeder. Ne var ki dalâlete sevkederken adaletten ayrılmaz, küfrü de çok defa farkedilemeyen çeşitli hikmetlere bağlı olarak yaratır (*Kitâbü'l-Ḳazâ' ve'l-ḳader*, vr. 62^a, 65^a).

2. **Nübüvvet.** Geçmiş peygamberlerin nübüvvetleri mucize ile bilindiği gibi Hz. Muhammed'in nübüvveti de gösterdiği mucizelerle ispat edilir. Bunların en önemlisi Kur'an-ı Kerîm'dir. Kur'an'ın taşıdığı en önemli beşer üstü özellik (icâz) din, felsefe, ahlâk, astronomi, fen ilimleri gibi ihtisas gerektiren birçok konuya dair bilgiler ihtiva etmesine rağmen ümmî bir insanın elinde ortaya çıkması ve bu veciz kitaptan ilham alınarak ciltler dolusu eserlerin yazılması noktalarda toplanır (*Delâ'ilü'n-nübüvve*, I, 17-18; *el-İ'tikâd*, s. 146-148). Peygamberler ölümlerinden sonra bile Allah katında diridirler. Son peygamber Hz. Muhammed'le birlikte bütün peygamberlere inanmak farzdır; zira Kur'an-ı Kerîm'de onların bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler kâfir olarak nitelendirilmiştir (en-Nisâ 4/150-151).

3. **Âhiret Halleri.** Kabir azabı veya nimeti, ruhun cesede ait bir parçaya iade edilmesiyle gerçekleşmiş olabilir. Bu aklen imkânsız değildir. Ölen kişinin ruhunu teslim ediş tarzı ile öldüğü yer kabir azabı görüp görmeyeceğine işaret eder. Âhirette yaratıkların hesaba çekilmesi tek tek değil toplu olarak gerçekleşecektir; amellerin tartılması bu hesaba çekilme işleminden ayrı bir safhadır. Amellerin tartılması naslarda belirtildiği üzere (vezin) zâhîrî anlamıyla vuku bulacaktır. İyilikleri ağır gelenler azap görmekten cennete gireceklerdir. Cennette müminlerin amellerine göre girecekleri dört ayrı bölüm vardır. Cennet göklerin üstünde ve arşın altındadır.

4. **İman - Günah ve Mükellefiyet.** İmanın kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan oluşan iki unsuru vardır. Bir engel bulunmadıkça kalbindeki tasdiki diliyle ifade etmeyen kimse mümin sayılmaz. İman ilâhî buyruklara itaat etmekle çoğalıp isyan etmekle azalmasına rağmen hiç bir gü-

nah sahibini imandan mahrum bırakmaz. Zira Allah'a eş koşmayan bütün müminler kurtuluşa eren zümreden sayılmışlardır (el-En'âm 6/82). Günahkâr müminler hakkında verilecek en isabetli hüküm onların imanlarının kemal derecesinde bulunmadığıdır. İman ile İslâm aynı anlama gelir. Naslarda birinin diğerinin yerinde kullanılmış olması (ez-Zâriyât 51/35) bunu gösterir. Kâfirler de iman mükellefiyetinden başka İslâmî emir ve yasaklara da muhatap olup bunlara uymadıklarından dolayı ayrıca sorumlu tutulacaklardır. Çocuklara dünyada babalarının inançlarına göre muamele edilir, âhiretteki durumlarına gelince bu husustaki hükmü Allah'a havale etmek gerekir.

Bu akaid telakkilerinin incelenmesinden anlaşılacağı üzere Beyhakî bütün ilâhî sıfatları zâtî ve fiilî kısımlarına ayırmış, bunlardan bazı haberî sıfatların te'vil edilmemesi gerektiğini kabul ederek Selefiyye'ye uymuş, bazılarının te'vilini ise zaruri görmek ve bir kısım zâtî sıfatların akılla bilinebileceğini belirtmek suretiyle de kelâmcıların görüşüne katılmıştır. Arşa istivâ konusunda Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi âlimlerle aynı görüşü paylaşmış, fiilî sıfatların hâdis olduğunu söyleyerek Eş'ariyye'nin yanında yer almış, Kur'an'ın ihtiva ettiği ilimlere işaret edip bunu kendine göre en önemli i'câz noktası olarak görmüştür. İmanın iki unsuru bulunduğunu benimseyerek bazı Mâtürîdî âlimlerin görüşlerine katılmış; iman ile İslâm'ın aynı anlama geldiğini savunarak yine Mâtürîdiyye'ye iştirak etmiştir. İlâhî sıfatları ispat ederken esmâ-i hüsnâdan hareket etmiş ve kendine has bir açıklama yaparak bir taraftan ilâhî isimlerin tevkîfî olduğunu kabul ederken diğer taraftan naslarda bulunmamakla birlikte yetkinlik ifade eden bazı isimleri Allah'a nisbet etmekte sakınca görmemiştir.

Beyhakî'nin itikadî görüşleri üzerinde İbn Fûrek ve Halîmî gibi kelâmcıların yanında Ebû Süleyman el-Hattâbî gibi hadisçilerin de önemli tesiri olduğu söylenebilir. Eserlerinde sözü edilen âlimlerden yaptığı bol iktibaslar da bunu teyit edici mahiyettedir. Ulûhiyyetle ilgili görüşlerini *el-Beyhakî ve mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât* adlı araştırmasında inceleyen Ahmed b. Atıyye el-Gâmidî, bazı haberî sıfatları te'vil etmesini gerekçe göstererek Beyhakî'nin haberî sıfatlar noktasında Selefi sayılamayacağını ileri

sürmüştü de bu görüş pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Selefiyye'nin önde gelen temsilcilerinden Ahmed b. Hanbel'in bile bazı haberî sıfatları te'vil ettiği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, s. 11, 137-138, 151-152, 161, 234, 364, 376-377, 384, 387, 394-397, 446, 497, 502, 506, 534, 540, 552; a.mlf., *el-İ'tikâd 'alâ mezhebi's-Selef*, Beyrut 1404/1984, s. 12-15, 31-32, 38, 40, 55-57, 67, 73-74, 88, 89, 95, 127, 143, 146-148, 173; a.mlf., *Şu'abü'l-İmân*, Beyrut 1410/1989, I, 38, 43, 44, 50, 60, 121-122, 145, 205, 245-246, 253, 256-258, 263, 330, 348-349, 354; a.mlf., *Kitâbü'l-Kazâ' ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1498, vr. 2^a, 12^a, 13^a, 40^b, 62^a, 65^a; a.mlf., *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdurrahman Osman), Kahire 1389/1969, I, 17-18, 23, 31; a.mlf., *el-Ba'ş ve'n-nüşûr*, Beyrut 1408/1988, s. 64, 86, 87; Ahmed b. Atıyye el-Gâmidî, *el-Beyhakî ve mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât*, Medine 1402/1983, s. 58, 85-86, 87-89, 95-107, 118, 124, 127, 131, 134-135, 139, 273.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

BEYHAKÎ, Ali b. Zeyd

(علی بن زيد البيهقي)

Ebû'l-Hasen Zahîrüddîn
Ali b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî
(ö. 565/1169)

Âlim, tarihçi ve edip.

Beyhakî'nin Sebzevâr kasabasında doğdu (27 Şâban 493/7 Temmuz 1100). Doğum tarihinin *Mu'cemü'l-üdebâ'* da (XIII, 210) kendi eseri *Meşâribü't-tecârib*'den naklen 499 (1105-1106) olarak gösterilmesi müstensih hatası olmalıdır. Çünkü bu tarih doğru kabul edildiği takdirde Ömer Hayyâm ile görüştüğünde (507/1113-14) yedi sekiz yaşlarında olması gerekir. Ancak bu yaştaki bir çocuğun Ömer Hayyâm'ın meşhur şairlerin divanlarından seçilmiş beyitlerle ilgili sorularını cevaplandırması mümkün değildir. Ayrıca müellif Selçuklu vezirlerinden Fahrülmülk'ün öldürüldüğü olayı (500/1106-1107) gayet iyi hatırladığını söyler ki bir iki yaşlarındaki bir çocuğun böyle bir olayı hatırlaması imkânsızdır.

Beyhakî, Fundukiler diye tanınan eski bir kadı ailesinden geldiği için İbn Funduk adıyla meşhur olmuştur. Nesebi, ashâb-ı kirâmdan "Züşşehâdeteyn" diye bilinen Huzeyme b. Sâbit'e ulaşır. Dede-lerinden İmam el-Hâkim Ebû Süleyman Funduk, Gazneli Mahmud tarafından Nişâbur kadısı tayin edilmiş, onun oğlu Ebû Ali el-Hüseyin Nişâbur kadı nâibi olmuş, torunu Şeyhülislâm Muhammed

Emîrek de Nişâbur hatipliği yapmıştır. Beyhakî tahsiline Beyhak'ta başladı; daha sonra ailesiyle birlikte Şeştemed'e gitti ve on dört yaşına kadar orada kaldı. Otuz yıl süren öğrencilik hayatında devrin en meşhur bilginlerinden Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, mantık, felsefe, edebiyat, lugat, astronomi, matematik ve cebir okudu. 1123'te babasını, ertesi yıl da hocası *Mecmâ'u'l-emşâl* müellifi Meydânî'yi kaybedince, dört yıldan beri filoloji ve ilâhiyat tahsil etmekte olduğu Nişâbur'dan ayrılıp Merv'e gitti (1125). Orada Tâcülkudât Ebû Sa'd Yahyâ b. Abdülmelik'ten fıkıh, kelâm ve münazara ilmini öğrendi. 1127'de Merv'deki öğrenciliğine son verip Nişâbur'a döndü. Burada Rey ve Dihistan Valisi Şehâbeddin Muhammed b. Mes'ûd'un kızıyla evlendi. 1132'de Beyhak kadılığına tayin edildi ise de ilimle meşgul olmayı her şeyin üstünde tuttuğu için bu görevden ayrılarak yaklaşık dört ay sonra Rey'e geri döndü. Burada altı yıl boyunca matematik ve felsefi ilimlerle uğraştı. Matematik ve astroloji sahasında büyük bir ilerleme kaydetti. 1136'da felsefi çalışmalar için gittiği Serahs'ta Kutbüddin Muhammed el-Mervezî'nin gözetiminde 1142'ye kadar çalıştı. 1143'ten 1154'e kadar Nişâbur'da kaldı. Cuma günleri şehrin Cuma Camii'nde, pazartesi ve çarşamba günleri de diğer iki camide vaaz veriyordu. 1153'te Oğuzlar'ın Horasan'ı istilâ edip Nişâbur'da ileri gelen sınırları öldürdükleri ve halkın mallarını yağmalayıp şehri ateşe verdikleri sırada orada bulunan Beyhakî'nin bu kargaşadan nasıl kurtulduğu bilinmemektedir. 1169'da Beyhak'ta vefat etti. Halkının çoğu aşırı Şii olan bir çevrede yetişmesine rağmen Sünnî ve Hanefî bir aileden geldiği ve Sünnî hocalardan ders gördüğü için Sünnî itikada sahip olmuştur. Şiir ve edebiyata büyük ilgi duymuş, meşhur şairlerin divanlarını ezberlemiştir.

Eserleri. Beyhakî'nin Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı seksene yakın eserin çoğu dinî ilimlere dairdir. Tarih, edebiyat, biyografi, darbimesel, *ensâb**, tıp, felsefe, astroloji vb. dallarda yazdığı eserlerin yanı sıra Arap şiirine dair üç antolojisi ve bir divanı bulunmaktadır (bazı şiirleri için bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XIII, 229-240). Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Tetimmütü Şivânî'l-hikme** (*Târîhu hükemâ'i'l-İslâm*). IV. (X.) yüzyıl hakîmlerinden Ebû Süleyman Muhammed b. Tâhir es-Sicistânî'nin özellikle Yunan filozoflarının hal tercümelerini ihtiva eden